

Videre var lokale markeder en 'skrøbelig vækst', der kun blev etableret ved særlige lejligheder såsom militærkampagner.¹³

Når dette er tilfældet bliver Aristoteles's teori pludselig langt mere forståelig: det bliver forståeligt, hvorfor man ikke finder mindste omtale af udbud-efterspørgselsmekanismen, og hvorfor han ikke giver en tolkning af de givne priser, men i stedet giver forskrifter for hvordan priserne bør være. Dette ville være drømmerier i en udviklet økonomi, hvor priserne fastsættes af et upersonligt marked, men ikke i en økonomi, hvor priserne fastsættes pr. tradition og gennem personlig sjakren mellem parterne; og i Grækenland eksisterede der ikke markedspriser, kun aftalepriser.

8.3. Skolasitkerne

Skolasitikken er forsøget på at forene kristendommen med Aristoteles's lære. Derfor er der i vid udstrækning tale om et dejå vu: Thomas Aquinas (1224/25 - 1274) refererer Aristoteles og hans teori om den retfærdige pris, og Schumpeter fremmaner sit spørgsmål af en 'konkurrencepris', som Aquinas's retfærdige pris skulle være identisk med.¹⁴

Det almene synspunkt i denne teorigenesiske gennemgang er at produktionsmåden udgør retfærdighedskriteriet eller værdimålet, hvorfor værdien er ydre i forhold til bytteværdien, sålænge bytteværdien er ydre i forhold til samfundet. Det værdifulde er det, der tjener til at bevare samfundet som det er, så først når bytteværdien (penge) bliver samfundets drivkraft eller telos, internaliseres værdien i bytteværdien. Dette sker først i det borgerlige samfund. Har man en positiv holdning til dette, bliver værdien naturligvis *identisk* med det der er, dvs. bytteværdi, penge og kapital, og som vi skal se i kapitel 10, hvor moderne borgerlig værditeori behandles, har denne sammen-smeltning med det bestående en tendens til at opløse og udtynne værdibegrebet; kun som kritisk begreb har værdien kraft. Har man som Marx en kritisk holdning til kapitalismen er det omvendt vigtigt at bestemme værdien som *forskellig* fra bytteværdien, thi uden en sådan afstand kan værdien ikke kritisere bytteværdien; for Marx er værdien dels - kvalitativt - de personlige relationers kritik af de upersonlige (tingslige) værdiformer, dels - kvantitativt - arbejdet som ståstedet for kritikken af kapitalens arbejdsfri indtægt (me-arbejdet, profitten); men det må pointeres at selv om denne værdi er forskellig fra værdi-

formerne, er den dog deres immanente væsen, dvs. den marxske kritik er ikke en ydre kritik.

Thomas Aquinas lever imidlertid lang tid før denne tid. Pengeøkonomien er slet ikke kommet til hægtene endnu efter Romerrigetets sammenbrud, og markedet har stadig en helt perifer status. Derfor vurderes markedsfænomenerne ydre; for Aquinas er det ultimative kriterium for om en pris er retfærdig, om den bidrager til at opretholde den traditionelle arbejdsdeling og det traditionelle hieraki:

»Den retfærdige pris bliver således en anordning, der letter udførelsen af specialiserede funktioner. Dens tendens er at bevare middelalderensamfundets orden, med dets vanlige erhvervsstruktur og dets traditionelle levestandard for hver af de ikke-konkurrerende grupper, samt at beskytte dette samfund mod rystelser, såvel fra monopolister som fra den ubegrænsede konkurrences kræfter.« (Spiegel, p. 62)

Det første krav til den retfærdige pris må være at den dækker omkostningerne, thi gør den ikke det indtræder der jo en forstyrrelse af den traditionelle arbejdsdeling. På den tid var omkostningerne stort set identiske med den umiddelbare arbejdsindsats, og det var ikke svært i den Hellige Skrift at finde belæg for at »arbejderen fortjener sin løn«; da arbejdet således tjener som legitimeringsgrundlag, kan Aquinas siges at være tilhænger af en art arbejdsværdilære.

Imidlertid: At arbejdsdelingen var traditionel vil sige at den ikke beroede på den frie konkurrence mellem arbejdsarterne, men tværtimod på diverse politiske regulativer der *forhindrede* en fri konkurrence; dette hensyn måtte inkluderes i begrebet om den retfærdige pris, - på samme måde som også Aristoteles's retfærdige pris tog hensyn til folks forskellige status, altså ikke behandlede dem *lige*.¹⁵

Aquinas identificerer klart den retfærdige pris med værdien (hos Aristoteles har ordet 'værdi' ikke begrebsstatus, idet det kun bruges flygtigt). Denne pris var især et middel til at dæmme op for den kapitalistiske flodbølges første små skvulp, nemlig de 'overpriser' eller profitter som handels- og (især) rentekapitalen indebar.¹⁶ Og om en

15. Polanyi, p.107. - Hvis denne tolkning er rigtig, støtter det den opfattelse at Aristoteles var eksplicit modstander af at det var arbejdet som udvekslingen skulle sætte lige eller behandle lige.

16. Mens handelskapitalen var den dominerende kapitalform i perioden fra 1500 til 1750 (merkantilsmen), var rentekapitalen fremherskende i middelalderen (500 - 1500). - Aquinas har overvejende en negativ holdning til renten, omend han opregner en række kompensationsgrunde, f.eks. at den blot dækker transportomkostningerne eller at den gaves bort som almisse.

13. Polanyi, p.104. - Kun ét sted, nemlig i Athen, var der et fast marked ('agora').

14. Schumpeter, p.93.

pris var retfærdig eller ej, var ikke blot et akademisk og samvittigheds-mæssigt spørgsmål: det var tillige et spørgsmål for domstolene, til hvilke 'uretfærdige' priser kunne indklages.¹⁷

Spiegel anfører at arbejdsværditeoretikere og nytteværditeoretikere har forsøgt at presse deres kategorier ind i Aquinas's teori,¹⁸ ligesom tilfældet var med Aristoteles. For en middelalderlig betragtning er det imidlertid totalt fremmed, dels at arbejdet skulle være lige (hvilket er en forudsætning for en egentlig arbejdsværdilære, jvf. 9.3.), dels at noget så profant som nytten - endsige den helt subjektive nytte - skulle være en værdi. Det lige arbejde og den subjektive nytte er borgerlige begreber, der udtrykker strukturer i det borgerlige samfund, - for middelalderen er de prokrustesenge.

8.4. Merkantilisterne og Petty

Merkantilismen er en samlebetegnelse, dels for den økonomiske - især udenrigsøkonomiske - politik der blev ført i Europa mellem 1500 og 1750, dels for den herskende økonomiske teori i denne periode. Den økonomiske politik sigtede især på at maksimere handelsoverskudet og dermed tilstrømningen af guld til landet. I England lod man det stort set blive ved indgreb i udenrigshandelen (told og koncessioner), dvs. man indlod sig kun i beskædet omfang på en direkte regulering af den hjemlige industri (manufaktur), men i lande som Danmark og Frankrig (Colbert) førtes desuden en aktiv indenrigsøkonomisk politik, hvis formål var direkte at opmuntre og beskytte det hjemlige erhvervsliv, f.eks. ved at tilskynde til indvandring af kvalificeret arbejdskraft eller ved at organisere håndværk og manufaktur i et fasttømret laugssystem.¹⁹

Milles, Misselden, Malynes og Mun - 'M' for merkantilisme - beskæftigede sig næsten udelukkende med udenrigshandelens problemer: således er det karakteristisk at Muns hovedværk hedder 'Englands Treasure by Foreign Trade'. Schumpeter har som sædvanlig en markant opfattelse:

17. »Et godes værdi er dets retfærdige pris, og hvis salgsprisen afviger herfra har køberen eller sælgeren - alt efter forholdets karakter - krav på erstatning. Afvigelsen fra den retfærdige pris behøver ikke at være så stor, som den verdslige lov kræver, men den må være 'betydelig'.« (Spiegel, p.61, der er her tale om indbringelse af sager for de gejstlige domstole, men som det fremgår kan verdslige domstole også dømme i sådanne tvister.).

18. Jvf. Spiegel, p.62.

19. Et sådant laugssystem blev etableret i Frankrig; den modstand, som dette ydede mod en kapitalistisk udvikling, var en af grundene til at den industrielle revolution først fandt sted i England, ikke Frankrig.

»De/de merkantillistiske forfattere/syntes det var rart for en nation - ligesom for personer - at have penge; og det sagde de så, uden at tænke nærmere over det.« (Schumpeter, p.344)

Rigtigt er det i hvert fald, at de ikke interesserede sig for en mere dybtgående og abstrakt pristeori.

Hvorfor ikke? Først og fremmest fordi økonomi og politik var så sammenvævet, at en rent økonomisk pristeori måtte forekomme at være en uvirkelig abstraktion.²⁰ Vi befinder os i handelskapitalens tidsalder, hvor købmandens profit og nationens overskud fremkommer ved at sælge dyrt (og meget) og købe billigt (og lidt); denne pris-difference beror på fraværet af en fri konkurrence, hvilket igen beror på den uudviklede økonomi i almindelighed og statens indgreb (stats-sanktionerede selskaber, toldskranker etc.) i særdeleshed. Hvis man abstraherer fra det politiske element, abstraherer man altså fra det, det drejer sig om, nemlig profitten og nationens overskud (som af samme grund - enheden af økonomi og politik - er uadskillelige).

Man ser det i fortiden, der peger frem mod nutiden, og derfor hæfter man sig ved de forsøg på at formulere en abstrakt pristeori, som - trods alt - fandt sted. Det er væsentligt at bestemme forskellene mellem disse teorier og f.eks. den klassiske borgerlige arbejdsværdilære, men nok så vigtigt er det at fastslå at mens Smith og hans efterfølgere var optaget af disse abstrakte problemer, var det for hans forgængere blot fodnoter til de konkrete problemer, af især udenrigsøkonomisk art; og de forfattere, der som Barbon og Gallani faktisk beskæftigede sig med abstrakt pristeori, spillede ingen væsentlig rolle i den økonomiske debat.

Der kan skelnes mellem 3 tendenser, med vægten lagt på hhv. de subjektive behov, de objektive behov og arbejdet. Den førstnævnte tendens, der er den dominerende, peger frem mod moderne borgerlig

20. De egentlige merkantillisters ligegyldighed overfor abstrakt-økonomiske problemer beror også på at de var købmænd, - praktiske folk, der mest var optaget af dagen og vejen. I denne tid bliver det almindeligt at indlede de økonomiske skrifter med en forklaring om, at forfatterens teoretiske synspunkter på ingen måde er dikteret af hans praktiske interesser, - hvilket naturligvis skyldes at de som regel var dette. Således skrev Misselden en bog, hvor han fordømte East India Company, fordi det importerede varer og eksporterede guld og derfor ud fra en merkantillistisk tankegang undergravede Englands økonomiske magt; derefter - derfor? - blev han ansat i kompagniet og producerede nu en bog, der forsøgte at legitimere dets eksistens. Næppe i nogen periode finder man en mere umiddelbar sammenhæng mellem teori og privatøkonomiske interesser; til sammenligning fordømte Ricardo grundjendommen og jordrenten til trods for at han ejede store godser, og en småborger som Marx erklærede denne klasse for reaktionær og døende.

teori, mens de sidstnævnte tendenser kan betragtes som forløbere for de klassiske økonomer. De 3 tendenser er på ingen måde skarpt adskilt: Galliani er mest kendt som subjektivist, men de to andre tendenser kan også findes hos ham,²¹ og hos Petty udledes prisen dels af arbejdstiden, dels af de objektive behov.

8.4.1. Subjektiv behovsteori

De betydeligste repræsentanter for denne retning er italieneren Ferdinando Galliani (1728 - 87) og englænderen Nicolas Barbon (ca. 1640 - 1698);²² men herudover kan nævnes Turgot, John Law og Condillac.

Iflg. den subjektive teori er prisen grundlæggende bestemt af dels *knapheden*, dels *nyttens*. Især Galliani pointerer at denne nytte skal forstås subjektivt og psykologisk, idet han afviser en sondring mellem nødvendige behov (livsmidler) og marginale behov, - eller i hvert fald at en sådan sondring skulle have økonomisk betydning;²³ nytte er, siger han, helt utilitaristisk, »et godes evne til at gøre os lykkelige.«

Vanskeligheden ved at udlede priserne af de subjektive behov - bytteværdien af brugsværdien - ligger i at relativt unyttige ting såsom diamanter har en stor bytteværdi, mens livsnødvendige goder som f.eks. vand og korn har ingen eller lille bytteværdi. Dette er det såkaldte 'paradox of value', idet det paradoxale er at værdien (her lig bytteværdien) synes uafhængig af brugsværdien; heri ligger det umiddelbare argument for en pristeori, der som arbejdsværdilæren abstraherer fra behovene, og heri ligger det umiddelbare problem for en teori, der søger at udlede priserne af brugsværdien.

Omvendt er det lige så oplagt af et skift i efterspørgslen/behovene/præferencerne fra margarine til smør medfører at smør bliver dyrere i forhold til margarine, således at bytteværdien altså afhænger af brugsværdien. Denne sammenhæng er tilsvarende det umiddelbare

argument for en subjektiv pristeori og det største problem for en ren omkostningsteori; arbejdsværdilæren søger at overvinde problemet gennem en sondring mellem det korte sigt, hvor prisen er afhængig af behovene, og det lange sigt, hvor produktionen er tilpasset behovene således at disse kan betragtes som blot ydre, kvalitativ forudsætning for bytteværdien.

Den subjektive teori søger at løse sit problem - splitelsen mellem brugsværdi og bytteværdi - ved at sige at de behov, der bestemmer bytteværdien, ikke er de *absolutte*, men de *relative* behov: Nok er det absolutte behov for diamanter temmelig begrænset, og nok er behovet for korn meget stort, men der er så få diamanter og så meget korn, at behovet for *hver* diamant er meget stort, mens behovet for *hvert* brød er meget lille; derfor koster diamanter langt mere end brød. Da Galliani, f.eks., definerer knapheden som relationen mellem den eksisterende mængde af en ting og behovet for den, altså som den 'behovsmængde' der gennemsnitligt falder på hver vareenhed,²⁴ er det egentlig upræcis begrebsdannelse, når han lader prisen være bestemt af knapheden *og* nytten: når nytten er indbegrebet i knapheden, er prisen *alene* bestemt af knapheden. Dette indebærer iøvrigt at betegnelsen 'subjektiv' er lidt vildledende, for så vidt som prisen på f.eks. diamanter jo *også* er bestemt af mængden af de i naturen foreliggende diamanter, dvs. også er objektivt bestemt.

Bliver man stående ved knaphedsbegrebet må man konkludere at diamanter ikke har værdi fordi man graver efter dem (altså fordi arbejdsomkostningerne er store), omvendt: man graver efter dem *fordi* de har stor værdi. En sådan abstraktion fra omkostningssiden er kun realistisk, hvis der foreligger en absolut knaphed, dvs. hvis den udbudte mængde ikke kan forøges, ligegyldigt hvor stor en arbejdsindsats der investeres (f.eks. en ægte Van Gogh eller - under visse omstændigheder - jord). Dette véd moderne borgerlig økonomi naturligvis udmærket, så derfor betragter den prisen som bestemt dels ud fra behovs- eller efterspørgselsiden, dels ud fra omkostnings- eller udbudssiden; og Galliani véd det også, hvilket kommer til udtryk i at han, som tidligere nævnt, ved siden af teorien om nytte og knaphed

21. Jvf. Schumpeter, p.302.

22. Om Galliani: Se Spiegel, pp.203-205, samt Schumpeter, pp.300 - 302. - Om Barbon: Se Ronald L. Meek: Studies in the Labour Theory of Value, pp.15f, samt Schumpeter, passim.

23. Galliani synes bl.a. at nå til denne konklusion ud fra en konstatering af at behovene skifter historisk; historisering er for ham ensbetydende med total relativisering. Det er naturligvis rigtigt at den kvalitative og kvantitative bestemmelse af de nødvendige behov ikke er en universalhistorisk konstant, ligesom de også på et givet tidspunkt er forskellige, alt efter om der f.eks. er tale om et varmt eller koldt klima; eksistensbetingelserne skifter, men det skifter ikke at der på et givet tidspunkt og et givet sted er visse eksistensbetingelser.

24. Dog findes der hos Galliani enkelte bemærkninger, der peger frem mod moderne borgerlig teori, for hvilken det afgørende ikke er det gnsn. behov, altså behovet pr. vareenhed, men det marginale behov (Grænsenyttens), dvs. behovet for den *sidste* enhed. Prisen afhænger af grænsenyttens, og da denne er faldende med mængden - det første brød giver mig større nytte end brød nr. 25 - vil en vare som diamanter, hvis mængde er meget lille, få en meget høj pris. Nærmere herom i kapitel 10.

opstiller noget der ligner en arbejdsværdilære.

For Barbon er udgangspunktet at prisen umiddelbart er bestemt af udbud og efterspørgsel; dette er selvfølgeligt for os, men på den tid var det lidt af en teoretisk bedrift, thi det gælder kun under fri konkurrence og krævede derfor en radikal abstraktion fra datidens *fravær* af fri konkurrence.

Men dette kan kun være udgangspunktet, dvs. opgaven er dernæst at finde frem til, hvorledes udbud og efterspørgsel bestemmes. Problemet ved en sådan tilgang til pristeorien er, at den forudsætter at efterspørgsel og udbud har en kerne af uafhængighed i forhold til hinanden; hvis f. ex. den nøjere undersøgelse af efterspørgslen viser at den er 100% bestemt af udbuds- og omkostningssiden, ja, så opløser denne 'to-faktor' teori sig selv.

Privatarbejdet indbegriber en principiel adskillelse af produktion og behov, og dette er nok den almene grund - i hvert fald den nødvendige betingelse - for den centrale rolle som udbuds/efterspørgselstilgangen har i moderne borgerlig økonomi. Dermed fremstår imidlertid f. ex. Barbons skrifter som en gåde, thi de stammer fra det 17. århundrede, altså fra før privatarbejdet havde sat sig igennem som samfundets struktureringsprincip.

Dog kan der anføres gode argumenter for at handelskapitalens periode favoriserer en subjektiv udbud/efterspørgselsteori. Når teorien tager sit udgangspunkt i udvekslingen beror det i første omgang på, at markedsøkonomien er et overfladefænomen, altså endnu ikke dominerer selve produktionen. For at komme videre må der nu sondres mellem de faktorer der bestemmer det almindelige prisniveau, og de faktorer der bestemmer de relative priser; mens de klassiske borgerlige økonomer især var optaget af det sidste spørgsmål, inddebar deres forgængeres focusering på handelsbalancen og guldbeholdningen (altså aggregerede størrelser) at de fortrinsvis beskæftigede sig med, hvordan guldbeholdningen (pengemængden) påvirkede prisniveauet (kvantitetsteorien, jvf. afsnit 6.1.2.) og hvordan prisniveauet påvirkede guldbeholdningen ('teorien om den automatiske guldstrøm': jo mere guld et land erhverver, desto mere stiger priserne, hvilket fremmer importen og dermed guldets tilbagesstrømning til udlandet);²⁵ dette er væsentlig årsag til den ringe interesse for en egentlig pristeori.

Men overvindes denne hindring for en teori om de relative priser,

bliver den næste hurdle at udskille det politiske element, dvs. identificerer den rent økonomiske udbud/efterspørgslemekanisme som det centrale i udviklingen. Først dermed er vejen banet for en nærmere undersøgelse af de to faktorer. Bag efterspørgslen finder man da nytte og knaphed og bag udbudet især arbejde, men da virkeligheden endnu ikke havde underordnet udvekslingen under produktionen, kunne dette heller ikke ske i teorien; derfor kunne arbejdet ikke erstatte udbud/efterspørgsel som teoriens centrale kategori. Meek udttrykker det samme, blot mere konkret, når han skriver at datidens subjektive pristeori var betinget af, at handelskapitalisterne stort set ikke havde kontrol med produktionen af de varer, som de solgte:

»Det var ligeledes naturligt, at vægten skulle blive lagt på efterspørgslen (og dermed nyttens) indflydelse på varens 'værdi'. Købmanden havde endnu forholdsvis ringe kontrol med produktionsprocessen og produktionsomkostningerne; derfor var han tilbøjelig til at betragte sit profiniveau som overvejende afhængigt af, i hvilken grad hans varer var tilpasset køberens krav.« (Meek: Studies etc., pp. 16f)

Sammenhængen kan anskues ud fra endnu en synsvinkel. Som nævnt kan efterspørgslen kun bibeholdes som selvstændig faktor ved bestemmelsen af prisen, hvis den har en kerne af uafhængighed i forhold til udbudssiden. Efterspørgselsiden reduceres i sidste instans til knapheden, der er en relation mellem behovene og mængden; denne mængde må antages at være givent eller konstant, thi hvis den varierer indgår denne variation, og det vil sige *produktionen*, på efterspørgselsiden. Dette udelukker ikke at pristeorien til sit væsen er en 'to-faktor' teori, hvor produktion og behov er selvstændige faktorer;²⁶ men det udelukker knapheden som behovssidens fundamentale begreb. Dette er et afgørende problem for moderne borgerlig teori: man vil ikke operere med absolutte behov og tvinges derfor til at relativere behovene i forhold til mængden, men for at bibeholde 'to-faktor' teorien er man nu nødt til i stedet at gøre *mængden* absolut, invariabel. Når man ser bort fra ureproducerbare varer, gælder dette kun på kort sigt; på lidt længere sigt varierer mængden (udbudskurven er ikke længere lodret), og da bryder udbud/efterspørgselstilgangen strengt taget sammen, eftersom udbudet umiddelbart bestemmer efterspørgslen.

25. Det ses at denne teori, der især blev udviklet af Hume, trækker grundlaget væk under merkantilisternes tese om det fordelagtige i at maximere et lands guldbeholdning.

26. Som det er fremgået af kap. 3, finder jeg selv at dette er den rigtige tilgang til såvel pristeorien som til politikøkonomien overhovedet, jvf. at begrebet socialt nødvendigt arbejde både er bestemt af behovene og af produktiviteten.

Men i det 17. århundrede var situationen en lidt anden, thi skønt man naturligvis ikke kan sige at mængden var konstant, såvar produktionen som nævnt ret uafhængig af markedet (varene var forudsat udvekslingen, ikke 'sat' af denne, som Marx ville sige); derfor kunne udbud og efterspørgsel betragtes som uafhængige faktorer.²⁷

8.4.2. Objektiv behovsteori

For merkantilisterne er rigdommen penge (guld), og penge kommer fra udvekslingen; derfor er det naturligt at knytte værdibegrebet til selve udvekslingen. For Aristoteles og skolastikerne er værdien en extra-økonomisk norm for økonomien og for de klassiske økonomer er den knyttet til det arbejde, den produktion, der regulerer udvekslingen og priserne, men for subjektivisterne (merkantilisternes grundteoretikere) er værdien identisk med varens *faktiske pris*; da de er tilbøjelige til at sætte udbudet i parantes, dvs. betragte det som en konstant, en uafhængig variabel, afhænger prisen alene af varens nytte; denne betegnes derfor som den 'indre værdi' ('intrinsic value') overfor selve prisen som den 'ydre værdi'.²⁸

Men mellem den subjektive teori og arbejdsværdilæren, mellem værdi som pris (evt. nytte, subjektivt forstået) og værdi som arbejdskraft, finder vi i teorihistorien værdien knyttet til de objektive behov, dvs. livsmidlerne. Dette er klart tilfældet hos Petty og Steuart, men tendensen kan spores hos en lang række politiskøkonomer, bl.a. Cantillon og - som vi snart skal se - Smith.

Pettys²⁹ særlige tilgang til politiskøkonomien udsprang af at han i kraft af sit hverv som skatteopkræver i Irland var interesseret i at *måle* indtægter og rigdomme; denne optagethed af måleproblemer var tillige inspireret af den moderne naturvidenskab der fik sit gennembrud på Pettys tid, og den kan aflæses såvel i hans skrifters karakter

27. Jvf. Meek, op.cit., p.32. - Måske spillede det også en rolle at det temmelig statiske samfund, med ringe vækst i produktiviteten, skabte den opfattelse at rigdommen var en konstant størrelse; således gik merkantilisterne ud fra at en nations gevinst var identisk med en anden nations tab, - hvad enten det drejede sig om økonomisk magt (guld) eller politisk magt.

28. Dette er således Barbons terminologi, jvf. Meek, op.cit., pp.15f.

29. William Petty (1623 - 87) var en særdeles farverig person. Efter et skibbrud studerede han medicin i Paris under Hobbes, derefter kom han til England, hvor han i løbet af 3 år succesivt var doktor i fysik, professor i anatomi og professor i musik. Træt af dette, genoplyvede han en hængt kvinde og tog til Irland, først som militærlæge, dernæst som skatteopkræver og en slags statistiker for den engelske regering; desuden var han opfinder af et særligt skrivesystem samt en ny bådtype (der sank ved præsentationen); endelig var han storgodsejer i Irland og - en kort overgang - medlem af den engelske parlament.

(de ligner til tider et bogholderi: text til venstre, tal i en kolonne til højre) som i deres titler (f.ex. 'Political Arithmetic').

Til forskel fra skolastikerne og arbejdsværditeoretikerne (Ricardo og Marx) gjaldt rigdom og værdi på denne tid som identiske udtryk, men mens merkantilisterne holdt sig til udvekslingsfæren og derfor knyttede rigdommen/værdien til pengene (guldet) og priserne, dykker Petty ned i produktionsfæren:

»Arbejdet er rigdommens fader og aktive princip, mens jorden er dens moder.« (The Economic Writings of Sir William Petty, I - II, p. 68.)

Værdien er konkret rigdom, brugsværdi, og den *skabes* af arbejde og jord. Men hvordan *måles* værdi/rigdom? er det muligt at opstille et anvendeligt *værdimål*? Det er disse spørgsmål, der er de centrale for Petty.

Priserne er den umiddelbare målestok, men hermed er Petty ikke tilfreds; værdi/rigdom skabes jo af arbejde og jord, så derfor gælder det om at oversætte det ydre værdimål (priserne) til mængder af jord og arbejde. Heri ligger forbindelsen mellem hans værdi- og pristeori. Det spørgsmål, der nu stiller sig for Petty, er om det ikke skulle være muligt at udarbejde *ét* værdimål ved at udtrykke arbejde i jord og jord i arbejde:

».. at udarbejde en ligestilling og ligning /Par and Equation/ mellem jord og arbejde, for at kunne udtrykke værdien af enhver ting v.hj.a. kun én af delene .. er den væsentligste overvejelse i politisk økonomi.« (Op.cit., p.18, jvf. også p.44)

Dette er Pettys berømte 'Doctrine of the Par'. Hans metode til løsning af problemet er yderst sindrig: Princippet er at man for en given periode måler vægtilvæksten på en kalv, først når den får lov til at passe sig selv, dernæst når den passes af arbejdere; hvis tilvæksten i det første tilfælde er på 50 kg. og i det andet tilfælde på 120 kg., ses det at af de 120 kg. stammer de 50 fra jord og de 70 fra arbejde.³⁰ Dermed er problemet egentlig løst, thi da vi nu kan udtrykke værdien af land og arbejde i en fælles målestok, her kg. kød³¹, kan vi dermed udtrykke jord i arbejde og omvendt.

Petty går imidlertid videre, idet hans ultimative værdimål er en ganske bestemt mængde, nemlig en voksen mands daglige madbehov:

30. Argumentet indebærer iflg. Petty også en teori om den indkomst, der tilfalder produktionsfaktorerne, thi de 50 kg. er jordrenten og de 70 kg. er arbejdslønnen.

31. Med et andet experiment kunne vi have fået kg. korn som fælles målestok; det afgørende for Petty er at omregningen er mulig.

» Hvorfor en voksen mands gennemnitlige dagsration /days food/ - og ikke *dagens arbejde* - er det fælles værdimål; og det synes at være lige så stabilt og konstant som værdien af fint sølv. For måske er en ounce sølv ækvivalent med én dagsration i *Peru*, men med fire dagsrationer i *Rusland*, p.gr.a. fragten og risikoen ved at transportere sølvet fra *Peru* til *Rusland*. ... Derfor vurderede /valued/ jeg en irsk hytte ved antallet af dagsrationer, som dens fremstiller brugte, mens han byggede den.« (Op.cit., 181f; første fremhævelse er min)

Petty strejfer her et andet af de problemer der optager ham, nemlig at omregne prisen (dvs. sølvmængden) til værdi. I citatet sker dette ved at omregne sølv til det daglige madbehov, samtidig med at han explicit tager afstand fra arbejdstiden som værdimål; men et andet sted omregner han sølv til *arbejdstid*:

» Hvis en mand kan bringe en ounce sølv ud af *Perus* jord og til *London* på den samme tid, som han kan producere en tønde korn, så er det ene /dvs. sølvet/ den naturlige pris for det andet ...« (Op.cit., p.50)

Dette er en tidlig, og meget klar, formulering af arbejdsværdilæren som pristeori; men det skal understreges at Petty på intet tidspunkt taler om at værdien alene udspringer af arbejdet/arbejdstiden, tværtimod: værdien *skabes* af jord og arbejde. Pettys reduktioner til hhv. dagligt madbehov og arbejdstid drejer sig alene om måleproblemer.

Trods bemærkningen om arbejdstid er den gennemgående tendens hos Petty at bestemme det daglige madbehov som målestok for værdi/rigdom og pris. Denne tankegang videreudvikles hos Cantillon,³² der også forsøger sig i omregninger mellem jord og arbejde; og ifølge Steuart³³ er prisen sammensat af to dele: a) varens 'real value', hvilket er arbejderens subsistensomkostninger (altså ikke blot mad, som hos Petty men også tøj, bolig etc.) plus værdien af materialerne, omregnet til subsistensomkostninger, og b) en 'afhændelsesprofit' ('profit upon alienation'), der er bestemt af efterspørgslen.³⁴ Mens vi i Pettys priste-

32. Richard Cantillon (1680/90 - 1734) var en fransk finansmand, hvis affærer var så lys-sky at endog hans exakte fødselsår er ukendt. - Det er folk som Petty og Cantillon, der gør det forståeligt, hvorfor Spiegei, som et karakteristisk træk hos Smith, fremhæver at han *ikke* har været i fængsel.

33. James Steuart (1712-1780) karakteriseres gerne som 'semerkantilist', fordi hans hovedværk - udgivet i 1767, 9 år før 'Wealth of Nations' - er inspireret af hans langvartige exil i Tyskland, hvor regeringens indblanding i økonomien var en selvfølgende klassiske økonomer fortiede stort set Steuart, hvorimod Marx havde ret høje tanker om ham.

34. Jvf. Spiegei, p.218, samt Meek: *Economics and Ideology and other Essays*, p.8.

ori finder en objektiv behovsteori og en arbejdsværdilære side om side, finder vi hos Steuart en objektiv og en subjektiv behovsteori oven på hinanden, så at sige.

- Hvad er det reale grundlag for den objektive behovsteori? Merkantilisternes subjektive teori, hvor behovene er sat i relation til det varesortiment som det gælder om at få solgt, er en overfladeteori der udtrykker handelens marginale position. Derimod skriver Pettys teori sig ind i den feudale produktionsmådes realiteter, og vægtingen af jordens betydning giver den et decideret fysiokratisk præg. Teorien peger fremad fordi den fokuserer på produktionen, men tilbage fordi denne produktion er før-kapitalistisk; den forsøger at knytte forbindelsen mellem produktion og udveksling, mellem arbejde/jord og priserne, hvilket nok dengang var en teoretisk umulighed, eftersom der i praksis ikke var megen forbindelse, bl.a. fordi de produkter, som handelen på Pettys tid omfattede, især var luksusvarer.

8.5. Smith og Ricardo

I tiden op til 1776, hvor Adam Smith udgav 'Wealth of Nations', tilskrives arbejdet en større og større vægt i såvel værdi- som pristeori; dette gælder dog fortrinsvis i England.³⁵

I *værditeorien* kommer dette til udtryk i bemærkninger om at arbejdet, alene eller overvejende, er kilde til værdi, idet der ved værdi forstås brugsværdi/naturlig rigdom; Locke er en tidlig exponent for denne tankegang:

»... forbedringer i *arbejdet skaber* langt den største del af *værdien*. Jeg vil tro det vil være en alt for beskeden beregning at sige, at af jordens *produkter*, nyttige for menneskets liv, er 9/10 *resultatene af arbejde*; nej, hvis vi rigtigt beregner de ting vi bruger, og betragter de mange udgifter ved dem - hvilke der alene skyldes *naturen* og hvilke alene *arbejde* - vil vi opdage, at i de fleste af dem kan 99/100 helt og fuldt tilskrives *arbejde*.« (John Locke: *Two Treatises of Government*, p.338)³⁶

I *pristeorien* ytrer den øgede betydning, som arbejdet tillægges, sig i at lønomsåningerne betragtes som den væsentligste omkostning.

Disse to tendenser findes sammenfattet i Smiths såkaldte 'Glasgow Lectures' fra 1763, og de vil blive diskuteret i sammenhæng hermed.

35. For en detaljeret gennemgang af tendenserne i en arbejdsværdilære før Smith, se Meek: *Studies etc.*, pp.18-44.

36. Denne værditeori er helt adskilt fra Lockes pristeori, der er klart subjektivistisk.

I 8.5.1. lægges vægten på værditeorien; hensigten er at undersøge hvorledes værdibegrebet udvikler sig fra den unge Smith og frem til Ricardo. I 8.5.2. undersøger jeg periodens teorier om hvordan priserne reguleres. En fuldstændig adskillelse af værdi- og pristeori er imidlertid ikke mulig, eftersom Smith og Ricardo til tider slutter fra det ene til det andet.

Når der uspecificeret tales om 'arbejdsværdilære', henviser det i 8.5.1. til værditeorien (alene arbejdet skaber værdi) og i 8.5.2. til pristeorien (forholdet mellem varepriserne er bestemt af forholdet mellem den tid, det tager at fremstille varerne).

8.5.1. Overvejende værditeori

Arbejdsværdilærens værditeoretiske aspekt udsiger at arbejdet og kun arbejdet *skaber* værdi eller er *kilde* til værdi. Dette synspunkt tilslutter Smith (1723 - 90) og Ricardo (1772 - 1823) sig helt og fuldt. Spørgsmålet er: *Hvorfor?*

Folk som Petty havde ment at værdien udsprang af arbejde og land, og denne tankegang videreudvikles af fysikkraterne, iflg. hvilke alene landbrugsarbejdet var produktivt. Marx har givetvis ret i at den rene arbejdsværdilære som almen forudsætning har at der opstår mange forskellige arbejdsarter, således at landbrugsarbejdet ikke læn- gere er altdominerende;³⁷ derfor har arbejdsværdilæren i det 18. århundrede bedre vilkår i England end i Frankrig.

Først kapitalismen indebærer en sådan omfattende deling af arbejdet på forskellige arbejdsarter; derfor *muliggør* kapitalismen arbejds- værdilæren, men hvorfor *virkeligør* den denne teori, - hvorfor bliver arbejdsværdilæren den herskende politøkonomiske teori i England?

Det er umiddelbart klart, at *Marx* har interesse i at identificere arbejdet som eneste kilde til værdi. For det første: Hvis 'værdierne' alene skabes af arbejdet er den indkomst, der tilfalder de andre produktionsfaktorer (jord og kapital), et fradrag fra noget som udelukkende er skabt af arbejderne; af arbejdsværdilæren følger helt umiddelbart en fordømmelse af arbejdsfrie indtægter og en udbytningsteori efter de marxiske retningslinier. For det andet: Hvis værdien skabes af arbejdet *som sådan*, udspringer den af det *abstrakte* arbejde (thi ellers skabes den af arbejde og natur/land), hvorefter følger at indtægten ikke bør afhænge af om man er arbejdsmand eller bankdirektør (dog med justeringer for uddannelsesomkostninger), dvs. indtægten bør alene af-

hænge af *arbejdstiden* og dermed fliden. Arbejdsværdilærens moralske indhold kan således sammenfattes i den socialistiske parole: Til enhver i overensstemmelse med arbejdsindsatsen!

Men dermed rejses unægteligt spørgsmålet om, hvorfor *klassikerne* støtter en arbejdsværdilære, en teori der stempler alle andre end arbejderne som uproduktive snyltere. Hvordan kan det gå til at borgerskabets mest fremstående teoretikere, Smith og Ricardo, i det mest grundlæggende deler opfattelse med arbejderklassens betydeligste teoretikere? En borgerlig arbejdsværdilære forekommer lige så naturligt som en ateistisk teori, der som første præmis har at Gud eksisterer. Anderledes udtrykt: Hvad er grunden til at klassikerne ikke hylder den produktionsfaktorteori, som senere slår igennem, og som går ud på at såvel jord og kapital som arbejde skaber værdi, nemlig svarende til disse faktoreres indkomst (hvv. jordrente, profit og løn)?³⁸ En sådan værditeori ville jo afskaffe udbytningen, om ikke i virkeligheden, så i teorien.

Om en vare er værdifuld, fordi den er resultat af arbejde, fordi den er resultat af arbejde og land (Petty) eller fordi den tilfredsstiller et behov (Galilani, Barbon) er, som Joan Robinson siger, alene et definitions-spørgsmål.³⁹ Smiths vil imidlertid være uenig heri, han vil mene at det er et reelt problem, hvilket især skyldes hans naturretlige tankegang, der slutter umiddelbart fra det der er (naturligt) til det der bør være; hans 'naturlige pris' er derfor automatisk den pris, der svarer til værdien.⁴⁰ At værdiproblemet umiddelbart er et terminologisk problem betyder imidlertid ikke at det er uinteressant, tværtimod: værdien defineres af de herskende praktiske interesser og bliver dermed nærmest en nøgle til de forskellige tidsaldre. »'Ideen' blamerede sig stedse, når den var adskilt fra 'Interessen', sagde Marx,⁴¹ men 'Ideen' blamerer sig jo også, hvis den alt for klart er udtryk for 'Interessen'; derfor kalder den sig 'Værdi'.

Lad os nu - med henblik på at forklare klassikerens arbejdsværdilære - se nærmere på baggrunden for Smiths teori.

Kapitalismens gennembrud indebar at kapitalen trængte ned i produktionsprocessen og gjorde profitten til telos for produktion og samfund; mens handelskapitalen havde været et overfladefænomen i en

38. Produktionsfaktorteorien i 'Wealth of Nations' er ikke en værdi-, men pristeori.

39. Joan Robinson: An Essay on Marxian Economics, p. 13.

40. Jvf. Fex: Smith: Wealth of Nations, p. 150; da., p. 89.

41. Marx i Marx/Engels: Die Heilige Familie, p. 85.

feudal produktionsmåde, bliver industrikapitalen den styrende kraft i den nye produktionsmåde. Tidligere sigede produktionen mod at fremstille brugsværdier, således at de naturlige behov kunne tilfredsstilles, dvs. produktionen havde konsumtionen som mål; dette ændres radikalt i takt med at kapitalen kommer til at dominere produktionen, thi det indebærer at såvel produktion som konsumtion, såvel fremstillingen af naturlige rigdom som tilfredsstillelsen af naturlige behov, reduceres til blotte midler eller nødvendige betingelser: *målet er profitmaximering.*

Men det tager lang tid før denne vendepunktshovedet af de gamle sammenhænge er fuldbåret i praksis, og det tager endnu længere tid før den trænger ind i hovedet på teoretikerne. I denne forbindelse er Smiths 'Glasgow Lectures' fra 1763⁴² særlig interessant, fordi de udtrykker en begyndelsesfase i denne proces, - en fase hvor det er klart at fokus er skiftet fra udvekslingen til produktionen, men hvor det ikke er klart at *kapitalistisk* produktion indebærer at den naturlige produktion og de naturlige behov underordnes den abstrakte profitmaximering. Meek giver et præcist billede af Smiths verdensopfattelse anno 1763:

».. Smith mente det således stadig nyttigt, i det mindste som en første tilnærmelse, at betragte produktionen som udført af mere eller mindre selvstændige håndværkere og arbejdere, der stadig ejede deres egne produktionsmidler - smeden, væveren, skrædderen, urmageren, tømreren osv., der så ofte figurerer i *Lectures*. Produktionsenheder, hvor mange personer er ansat, synes at blive betragtet nærmest som kooperative foretagender, bestående af arbejdere, der endnu besidder et vist mål af uafhængighed, og en 'mester', der på det nærmeste er en af dem selv.« (Meek: *Studies etc.*, p.47)

På denne tid er det derfor ikke evidenter, i hvert fald ikke for Smith, at profit og arbejdsløn er væsensforskellige kategorier. Han sammenblander dem, men vel at mærke på den måde at kapitalssammenhænge-

42. Egt.: »Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms«. Forelæsningerne blev nedskrevet af en ukendt student og derefter kopieret af en lige så anonym person; der synes imidlertid ikke at være tvivl hverken om deres ægthed eller om at de stort set gengiver Smiths daværende synspunkter korrekt, - både Cannan (i forordet) og Meek (i *Studies*) siger i hvert fald god for dem. - De økonomiske dele af manuskriptet indeholder, foruden pris- og værditeori som refereres i det flg., en teori om arbejdsdeling som er praktisk talt identisk med versionen i 'Wealth of Nations'.

ne søges reduceret til den *simple vareproduktions* sammenhænge⁴³. Profit tolkes som arbejdsløn, der selv er uadskillelig fra den selvstændige håndværkers indtjening, og kapital og arbejde står lige så lidt i modsætning til hinanden som håndværkerens arbejdsredskaber og hans arbejde (der blot adskiller sig ved at være arbejde i hhv. fortid og nutid).

I den simple vareproduktion er penge blot et middel, - målet er tilfredsstillelsen af behov, hvori ligger at det væsentlige i produktionsprocessen er det konkrete arbejdes fremstilling af naturlig rigdom. Derfor er *værdien* identisk med rigdom/brugsværdi.

Men hvordan skal den måles? Herom skriver Smith:

» Vi har vist, hvad der gjorde penge til værdimål, men det må noteres at arbejde, ikke penge, er det sande værdimål. National velstand /opulence / består derfor i mængden af goder og lethed ved at bytte.« (Smith: *Lectures*, p.190)

Dette er stort set det eneste sted i *Lectures* hvor ordet 'værdi' forekommer, hvilket nok skyldes at det jo egentlig er overflødig, når det har samme betydning som naturlig rigdom. Smiths bemærkninger her - såvel som *Lectures* og *Wealth of Nations* i almindelighed - er vendt mod den merkantilske opfattelse, iflg. hvilken rigdom/magt/værdi er *penge*,⁴⁴ heroverfor siger Smith at penge blot er det umiddelbare eller nominelle værdimål, hvorimod arbejdet er det reelle værdimål. Forskellen består ikke i at arbejdet blot er en mere hensigtsmæssig målestok end pengene: arbejdet er det reelle værdimål, fordi arbejdet, og ikke pengene, *skaber* rigdom/værdi.

Smiths arbejdsværdilære er et våben mod merkantilisterne og dermed mod hele det merkantilske system af konkurrencebegrænsende foranstaltninger; at arbejderen kan bruge den selv samme lære mod kapitalisten er ikke et problem, sålænge kapital og arbejde opfattes som en enhed. Løvrigt må det bemærkes at rent bortset fra at

43. Denne produktionsmåde har aldrig haft selvstændig historisk eksistens, thi først kapitalen gør vareproduktionen almen, men industrikapitalens tidlige former (forlæggssystemet og manufakturssystemet) har en vis overfladisk lighed med den simple vareproduktion.

44. Jvf. *Lectures*: »En nations velstand består ikke i mængden af mønter, men i rigeligheden /abundance/ af varer, som er nødvendige for livet; og det, der tjener til at forøge /mængden af/ disse, tjener i samme udstrækning til at forøge et lands rigdomme /richest/,« (p.192); merkantilisternes ide om at rigdom består af penge er 'tåbelig' (p.172) og har 'skadelige virkninger' (p.204). - I 'Wealth of Nations' hedder det p.133: »Det var ikke med guld eller sølv, men med arbejde, at hele verdens rigdom /wealth/ oprindeligt blev købt«; hele 4. Bog af 'Wealth of Nations' er en kritik af merkantilisternes opfattelse.